

A MAGYAR POLITIKAI VÍGJÁTÉK FEJLŐDÉSE.

(Első közlemény.)

A M. T. Akadémia az 1842-i drámai jutalomra érkezett vígjátékokról ezt a jelentést adta ki: «A folyó évi drámai jutalomtételre a határnapig kilenc vígjáték érkezett. Örvedetes haladás bélyegezte ezen versenyt is; színszerűség mellett nemcsak helyzeti érdekesség, hanem a jellemzésben is szerencsés igyekezet tünteti ki a művek egy részét, különösen mégis kettőt kívánt az Academia a többek közül kiemelni, s ezek között az elsőt, u. m. a *Tisztújítás* címűt, jutalomra és kinyomtatásra érdemesítette, mint amellynek szerzője a megyei tisztújítási életet hiven és mulattatólag tudta visszatükrözni; a szövedék ügyes kéz munkája, e' mellett a dialóg élénk és elmés s a nyelv a jelen haladás fokán áll.»¹ Evvel a bírálattal nyert polgárjogot a politikai vígjáték a magyar irodalomban. A *Tisztújítás* az első olyan politikai vígjáték, mely magyaros szellemével, időszerű problémák irányzatos bemutatásával mind a komoly bírálók, mind a szórakozni vágyó közönség tetszését megnyerte. Hatása szembeötlő a 40-es évek elején írt hasonló vígjátékokban, néha tárgyi megegyezésben is — inspirációban mindenkor. A *Tisztújítás* nagy sikerét azonban csak látszólag köszöni az írói ügyességnek, hatásának titka a drámát éltető gondolat: elsőnek mutatta be a 40-es évek magyarját a 40-es évek magyarjának. Ez a gondolat több szerencsés ötletnél: a politikai vígjáték a 40-es évek politikai és irodalmi viszonyainak megfelelő szükségszerűség, következménye a kor uralomra jutott politikai áramlatának, a liberalizmusnak.

A liberalizmus tetszetős elvei már a 20-as években felrázzák a magyarságot. Széchenyi fellépése egyben a nyugati műveltségbe való bekapcsolódást jelenti a magyarság számára. Ez a nyugati nemzetekkel összefűző elvközösség rejtette magában azt a hatóerőt, mely a nyugati áramlatoktól s a magyarság mind jobban növekedő rokonérzésétől megerősödve, egy-két évtized alatt lerombolta évszázadok alatt szentesített rendi államiságunkat. Ettől kezdve Nyugat szellemi áramlatai nagy hullámokban pihennek el hazánkban, mint legkeletibb vidéken

¹ A M. T. T. Evk. VI. (1842.) 101. l.

a Balkán felé. De a későbbi hatások már az öntudatra ébredt nemzet kritikáján átszűrve, a magyar fajiság célját szolgálva érvényesülnek. A nyugati eszmék s a magyar újjászületni-vágyás legideálisabb konkrétuma Széchenyi. A nemzeti jelleget védő kritika pedig maga az irodalom, melyben egyenlően munkál író s közönség.

A Franciaországban már 1825-ben győzedelmeskedő romanticizmus német közvetítéssel, sőt közvetlenül is eljut hozzánk s zökkenő nélkül olvad bele mint továbbfejlődés a nálunk már néhány évtized óta erősödő nemzeties irányzatba. Sőt «a romanticizmus nálunk nem idegenből, mesterségesen átplántált virág, . . . hanem valójában hazai termés, megvan a maga sajátos színe, jelleme s mind eredetében, mind lényegében más, mint a nyugati nemzetek romantikája.»¹ Épen ez magyarázza meg a klasszicizmustól a romanticizmusba való áthajlás lehetőségét. A nyugati romanticizmus mintegy tagadása a klasszikus irányzatnak. Új tárgykör, új felfogás karakterizálja. A magyar romantika simán lendül ki a klasszicizmus békóiból, miután meghatározó elemei megerősödnek s függetleníteni tudják magukat a magyar lélekben idegen klasszikai gyakorlattól. A megerősödött romantika alapját a nemzeti közösség is megszilárdítja, mert egyszeriben ízlelni tudja a középkort felelevenítő és nemzeti érzést gazdagító irányzatot. hiszen mint örök magyar lelki tartalmat üdvözli ezeket. «A magyar középkor eseményei költészetünk állandó tárgyai már Bessenyei óta, s ő, az új-klasszikai irány megindítója, a középkor nagy hőseiről, Attiláról és Hunyadiakról énekel; a középkor magyarjai szerepelnek Dugonics regényeiben és drámáiban, P. Horváth eposzában is, s innen kezdve Kisfaludy Károlyig és Katonáig történeti költészetünk kirekesztőleg a magyar középkorból meríti a tárgyat. . . Kisfaludy Sándor meg épen egészen benne él a középkor világában.»² Sőt Berzsényi, «az ó klasszikai irány leghatalmasabb költőjének ideálja egy képzeletbeli, bölcs, nyugodt élet: boldog tagadása a valóságosnak. S ez a liraiság már-már Kölcseyé, a romantikus epedőé, de férfias erővel lefojtva, a belátás hatalmával félrehárítva.»³ A Kölcsey-Berzsényi vitában «mindkettő elismeri a hellénika szabályait s hangoztatja is — a másik ellenében; költői gyakorlatával azonban mindkettő elhajlik tőle, s az ó-klasszikai ízlés legtisztább képviselőjének tartott Berzsényi Dániel az, ki e romantikus elhajlást a korszellem természetes követelményének vallja. . . »⁴ E lassú nemzetiesedés érlelődik meg annyira,

¹ Császár: *Zalán futása*. 1925. 23. l.

² U. o. 14. l.

³ Horváth János: *Berzsényi Dániel*. Kisf. Társ. Evi. 56. k. 134. l.

⁴ U. o. 142. l.

hogy Kisfaludy Károly gyakorlatában már romantikumnak is tekinthető, vagy legalább is komoly alapnak arra, hogy belőle növekedjék ki az igazi romanticizmus. Tehát a nagy átformálódás a politikában Széchenyi, az irodalomban Kisfaludy Károly műve.

A nyugati liberalizmus nálunk a fiatalabb nemzedékben ébreszt rokonhangulatot. Az országgyűlési ifjúság érdeklődésének góca a francia s német szellemi irányzat, mely a racionalizmusból lecsapódott liberalizmus elveit élteti. A pozsonyi országgyűlésekről hazaszéledő jurista-ifjúság a szabadelvűség apcstola-ként tér meg megyéjébe s egybekapcsolja a felvilágosodás eszméiben a szabadságra vágyó nemességet a köznemességgel. A megyékben elvetett liberális elvek rövidesen megosztják a megyék nemességét. A maradiság szelleme mérkőzik a szabadelvűséggel, s az erőpróba az utóbbinak osztván sikert, azt hatalmában gazdagítja. A szabadelvűség fejlődésében egy pillanatra akadályul emelkedik fel az értelem és az érzelem közti választás. S minthogy «a liberális esztisztelet nem ész és értelem, de érzelem és hangulat útján hódítá meg az embereket,»¹ a szenvedélyek harca tülemelkedik a hidegen fontoló ész küzdelmein, Széchenyi kiejti kezéből a kormányt, s az indulatok fékezhetetlen árájában a szív embere ragadja meg: Kossuth.

Az értelem és érzelem kicserélődése határ a szabadelvű mozgalmakban. Széchenyi «konzervatív-reformpontjai» még hatnak, de már új tartalom is lopakodik közójük, Kossuth programja már a nemzetiségi és közjogi kérdés. Ez kiegyenlíthetetlen szakadásra vezet Széchenyi és Kossuth között. A rohanva haladókat a túlfűtött szenvedélyesség az ultraliberalizmus szélsőségeibe hajszolja. Széchenyi ekkor már a nagy agitátorok tragikumával, a meghaladottság érzetével őrizi a «hideg ész» intelmeit követő haladás elvét s mint jelző oszlop mutatja az érzelmi liberalizmus mind erősebb elhajlását az értelem munkájától. Így lesz az egykor saját reformeszméinek gáncsolójává, Kossuth elveit támadó ellenzékivé. Az a hagyományokhoz ragaszkodó s a rendiség megdöntésében a magyarság pusztulását érző és jósló nemesség pedig, mely hajdan Széchenyi programját is veszélyesnek tartotta, Kossuthékkal szemben a legszélsőségesebb konzervativizmus fegyvereit öltötte magára s szembeszállt vele. Ebben az élet-halálharcban már pártokra szakadva az egész nemzet résztvett s minthogy nem kisebb különbségeken csatározó pártoskodás, hanem egy leáldozó multnak és egy már előtörni kezdő jövőnek küzdelme, apák és fiak egymástagadása volt a 40-es évek politikai élete: nem maradt ment a politikától még a legbelsőbb családi élet sem.

¹ Szekfü: *Három nemzedék*, 1922. 165. 1.

A kor politikusai egyben az irodalom életében is számottevő egyéniségek, kiknek eszméi már irodalmi tekintetben is előkészített nemzetben érvényesülnek. Az előkészítés a praeromantikusok érdeme, ők segítették az irodalmat a nemzeties elem mind nagyobbarányú feldolgozásával a kellő érettség fokára, melyen a magyar ízlés természetesen ölelkezik az idegen romantikával. A romantika az irodalomban megfelelője a liberalizmusnak a politikában. Igazolja ezt Széchenyi és Kisfaludy elveinek összhangzása: a *Hitel* írójának szavai alakulnak irodalmi programmá Kisfaludy ajkán. A nemzetieskedés csak magyar érzésű nevelésen szilárdulhat tudatos céllá, ezért Széchenyi már rámutat a nőnevelés fontosságára. «Ha kívánjuk hölgyeink megmagyarosodását, tegyük azt, a mi magyar, elfogadhatóvá, tetszetővé is. Eszközöljük azt felsőbbségünk által... Ne vádoljuk asszonyainkat, mert bennünk a hiba. Alljon csak nemzetiségünk s magyarságunk oly szép fényben, hogy a szemérmes szűz bátran, ... egész világ előtt ismerhesse meg, hogy minket szeret; ... ne féljünk, mind megmagyarosodik a jóra való, s kinek férje férfi.»¹ Kisfaludynak ugyanez a nevelő, javító szándék sugallja az *Aurora* megindítását. Elve: hogy asszonyaink inkább magyarosodjanak, élelmet kell nekik nyújtanunk. «S ezt tevő ő Aurorájával. Hogy megnyerje őket, még külsőségeket sem felejt. Zsebkönyvét díszesen, képekkel és zenemellékletekkel bocsájtja közre, s mert akkoriban a könyvek ajánlása még nagyon elterjedt divat volt, minden kötetét más-más előkelő nőnek ajánlja.»² Később még erősebbé válik a javító célzat. Elbeszéléseiben ki-kiemel a magyar társadalomból egy-egy csoport képviselő alakot s szatirikus humorral mutatja be egyénből típussá formált hősében a magyart a magyarnak.

E tulajdonság teljes kihangzása már a drámaíró Kisfaludyt jellemzi. Drámaiban már gúnyolja, ostorozza a hibákat és léha viszonyokat, típusain át. E javító szándék az irodalomban a romantika állandó erősödését jelentette, s e körülmény egyben a politikai liberalizmus biztosítéka is. E ponton érintkezik a 30-as évek politikája az irodalommal, egy cél elérésén munkál Széchenyi és Kisfaludy. Tehát Kisfaludy nemzeties irányú javítani-vágyása már politikum s vígjátékainak típusgúnyoló tartalma első fok az igazi politikai vígjáték kialakulása felé. A politikai és irodalmi törekvések hatóereje mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a passzív közrehatást sem, melyet a kor dráma viszonyai s a közönség gyakoroltak épen Kisfaludyra, sőt későbbi dráma-irodalmunk irányára.

¹ Széchenyi: *Hitel*, 51—52. l.

² Bánóczy: *Kisfaludy Károly és munkái* II. 315. l.

A XIX. század elejétől fogva a Kotzebue-kultusz jellemzi a magyar színpadot. Darabjai nem belső értékükkel hódítják meg a társadalmat, hanem mindazokkal a szerkesztési, tehát külső fogások ügyes kiaknázásával, melyek az elvvé emelkedett «színpadi hatás» vagy «színi hatás» alkotó elemei. A Bécsben élő Kisfaludy Kotzebue iskolájában sajátította el a drámaírás művészetét. Láttá azt, hogy a közönség még Bécsben sem érezt a klasszikum befogadására, szórakozni, mulatni vagy könnyezni akar a színházban, nem tanulni — s ha Bécs közönsége egészében csak Kotzebue színvonalán tudja élvezni a művészetet, miben gyönyörködhetik a magyar közönség izlésbeli fejletlensége? Ez a drámaíró Kisfaludy problémája. Megoldja sikerrel — Kotzebue-t mintázva. Érte a vígjátékírást-atyja¹ dicséretben nyerte jutalmát. Az írói élelátás helyes ítélettel a közönség gyengéjére kezdi építeni sikereit.

Kisfaludy észrevéve az általános nemzeti hiúságot, melyet talán a már régebben kezdődő nemzetiesedés is szított, ezt aknázza ki, hogy megteremtse a magyar színházlátogató közönséget. S mihelyt a hízelkedés már kellően felhangolja az addig idegenkedő «tömeget», még hatásosabb fegyverhez nyúl — a mulattatáshoz. Az idegenben tanult elvek szerint magyar alakokat állít magyar környezetbe, tehát a kort mutatva a kornak, rabul ejti az egész magyarságot. Darabjai sikeréről ezt írja Gaálnak: «pirulás nélkül mondhatom, nagyon tetszetek s rendkívüli lelkesedéssel fogadtattak — nem mintha nagy szellem szólna belőlük, de mert oly jellemek vannak bennök, melyeket a magyar szeret; magukon hordják a nemzetiség bélyegét s a magyar bennök önmagát találja.»² Hazafiaskodását pedig így magyarázza: «... az volt célom, hogy a közönséggel a mulatság e nemét megkedveltessem.»³ Mintegy megelőzve a nagy francia áramlatot, Kisfaludy már a színi hatás elvét hordozza magában francia-német közvetítéssel.

S ne feledjük el azt a fontos mozgató erőt sem, mely a színi hatás elvvé emelésében döntő szerepet játszott: az állandó színház megalapítása Budapesten. «Az állandó színház nem reménylett befolyással volt a drámai költészetre. A befolyás első jelensége egy nagy tagadásban nyilatkozott, mely szerint az egész mult drámai költészete, kevés kivétellel, használhatatlannak tünt fel.»³ E tagadás szakadást kényszerített ki az eddig egységes drámai irodalmunkban s két külön végletbe helyezte az irodalmi drámát és a színpadra írt drámai műveket. «A végletek egyik szirtjén az elmélet, másikán a gyakorlat

¹ Levele Gaálhoz, 1820 febr. 17. — M. S. = (Akad. Kézirattár: M. Irod. levelezések 217.)

² U. a. 1820 febr. 29. — M. S.

³ Erdélyi J. *Kisebb prózái* II. 90. l.

vön szilárd állást, mint Garay két hollója feleselvén egymásnak.»¹

E válságnak a gyakorlatban Bajza ítélete szab határt, midőn a színi hatás elvét állítja fel követelményül, «ezt kell főképp tekintetbe venni, nem a belső becset.»²

Ime a színház gazdasági helyzete, sőt valószínűleg a francia hatásoktól átítatott tudományos meggyőződés oly ítéletet alkot, melyben összetalálkozik irodalom és közönség. Tehát a politikai s irodalmi előkészítésben öntudatra ébredt s haladni vágyó magyarság izlésben is elérte a kellő színvonalat. Tettekre megérve fogadja Kossuth fellépését, s amint Kossuth felveti nemzetiségi és közjogi problémáit, mintegy megszervezetten vonul fel a nemesség a reformmunkálatokra. Az általános erkölcsi átszerveződés elvei Széchenyivel együtt már a múltéi, a megyei aktualitások, a napi politika s főképp a korteskedés áll csatározások kereszttüzeiben. E féktelenségre hajló szabadságvágy a legszenvedélyesebb összeütközések, visszaélések bölcsője, melyet már a közvélemény is elítél. A végsőkig fokozott nemzeti kedély már nem élheti ki magát a kisleludyas vagy *Egyesüljünk*-féle propagandákban — valami korszerűsége áhítozik. Ezt az egyetememben élő kívánalmat érzi meg kellő időben Nagy Ignác s megírja *Tisztújítását*, mely tűz a kirobbanó nemzeti hangulatra. Mert épen ekkor épen ezt várta a magyarság, azért kapta e darab az Akadémia száz aranyát, a bírálók s közönség oly egységes elismerését, mely még ma is elsőrangú jutalom lehet drámaíró számára. A *Tisztújítás* ez általános sikerére, közönség és bírálát egyhangú összetalálkozására célozva állapítom meg tehát azt, hogy a politikai vígjáték a 40-es évek társadalmi követelményeinek megfelelő szükségyszerűség!

I. A politikai vígjáték 1849-ig.

A magyar politikai vígjáték a mult század derekának termése. Első jelentkezése Nagy Ignácnak, a *Tisztújítás* szerzőjének egy korábbi színműve, az *Egyesüljünk!* 1839-ből, s négy évvel később a *Tisztújításban*, ugyancsak Nagy Ignác vígjátékában már teljesen kialakult formájában lép elénk a műfaj: négy év alatt, egy drámaíró tollán teljesen kifejlett! A kibontakozásnak ezt a rohamozását eléggé megértetik azok az irodalmi, társadalmi és politikai viszonyok, amelyekről a bevezető fejtegetésekben iparkodtam képet adni — inkább az a föltűnő, hogy korábban, Nagy Ignác előtt, még kísérlet sem történt a műfaj megteremtésére. Nincs egyetlen egy vígjátékunk sem, amelyben a hirtelen kibontakozott virág bimbóját láthatnánk. Pedig majd

¹ U. o.

² Bajza: *Szózat a Pesti M. Szính. ügyében.* 71. 1839.

300 évvel a műfaj megszületése előtt termelt irodalmunk oly drámai művet, a *Balassi-komédiát*, amely műfaji szempontból közelebb áll a *Tisztújításhoz*, mint a XIX. század első harmadának bármelyik magyar vigjátéka.

Valóban, a *Comedia Balassi Menyhárt árultatásáról*, ez az 1569-ben megjelent drámai dialogus, joggal nézhető a politikai vigjáték csírájának. A műfaj három alkotó eleme: a politikum, a kipelengérező szatirikum és a komikum teljes mértékben megvan benne — bár a vegyítésük aránya más benne, mint a későbbi, igazi politikai vigjátékokban. A politikum nem keret benne, csak eszköz s mellékesen jut szerephez, a komikum sem cél és keserűbb, mint a vigjáték kedveli, a szatira pedig, amely politikai vigjátékban, még ha sűrűn él is vele a drámaíró, csak következménye a politikai beállításnak, a *Balassi-komédiában* cél, az egész dráma éltető eleme — de ez a szatira nem a társadalom, hanem *egy* egyén ellen irányul! Sem Balassiban, sem pedig Balassi alakján át nem látunk nagyobb társadalmi rétegről alkotott irányzatos rajzot. Igazi cselekvénye, ami nélkül a XIX. század közepe nem tudott színművet elgondolni, egy jelenetre zsugorodik össze, s szereplői ott is csak *beszélnek*, de nem cselekszenek.

Mégis joggal kereshetnők ebben a XVI. századi komédiában a politikai vigjáték megindítóját — ha a benne fölcillanó költői törekvés folytatásra talált volna. De követője nem akadt, még akkor sem, amikor a magyar színpad megalakulása (1790—1796) legalább mennyiségileg fölvirágoztatta drámairodalmunkat. De a második fővárosi staggione (1807—1815) hatása alatt sem gondoltak írónk a politikum drámai kiaknázására, sőt Kisfaludy Károly föllépése sem hozott ebben a tekintetben változást. Az egész félszázad, 1790-től 1839-ig a politikai vigjáték szempontjából meddő.

De ha már magát a politikai vigjátékot nem készítette elő ez a vigjátékokban gazdag kor, vajon legalább az elemeit nem formálta-e alkalmasabbá az összeforrasztásra? Vajon nem csiszolódott-e ki esetlegesen, más műfajok keretében a politikai vigjátéknak két sajátos eleme, a politikum s a szatirikum? Egy pillantás a kor vigjátékirodalmára meggyőz, hogy ebben a tekintetben sem beszélhetünk fejlődésről. A szatira föl-fölbukkan vigjátékainkban már az iskolai drámák során, de ezekben is, később Csokonainál és Kisfaludy Károlynál is, mint járulékos elem, s nem ugyan egyének ellen kiélezve, de sohasem társadalmi osztályokat ostorozva,¹ hanem emberi hibákat pelengézve ki egy-egy típusban.

¹ A külföldieskedő mágnás nem a magyar arisztokrácia bűnét viszi színpadra, hanem a kor divatját, az idegenek majmolását teszi neveltségessé — egy-egy arisztokrata személyében, mert azok köréből indult ki a divat.

A politikum meg épen egészen ismeretlen e kor vígjáték-irodalmában. De ebben az irányban némi kezdeményezés nem tagadható meg Kisfaludy Sándortól. Vígjátékainak, a két 'nemesházi rajzolat'-nak, van szatirikus éle s az, kivált a *Lelkes magyar leány*ban, mélyen gyökerező, s épen nemzeti bünt ostoroz, a hazafias közönyt, az érdektelenséget a nemzet nagy földadtaival szemben. Sőt még a politikumnak elengedhetetlen velejárója, az aktualitás is szerephez jut drámájában: cselekvényének gyökerei egészen a kor egyik nagyjelentőségű eseményében, az 1809-i nemesi fölkelésben kapaszkodnak meg, s ebben a keretben alkalmat talál a költő arra, hogy haragjának nyilait a nemzetietlen magyarokra löje. De a szatirikus tendenciát elnyomja benne a szónokias nemzetieskedés, s a politikum ingoványos talaját, miazmás levegőjét elkerülve, a hazafiasság tisztább, magasabb régiójába emelkedik. Kétségkívül a *Dárday ház* és még inkább a *Lelkes magyar leány* azok a drámák, amelyeket legtöbb joggal lehetne kapcsolatba hozni a politikai vígjátékkal — de csak mint egy párhuzamosan haladó fejlődés rokon mozzanatait. Az igazi politikai vígjátékhoz nincs közük, még csak meg sem gyorsították fejlődését. Az a maga erejéből, előzmények nélkül kelt életre.

*

Az első igazi politikai vígjáték, a köztudat szerint, Nagy Ignác tollából született meg 1839-ben, az *Egyesüljünk!* című vígjátékkal. Valóban ez az első drámai mű, amely a maga korának problémáit olvasztja bele mulattató cselekvénybe: Széchenyi programja felé irányítja a figyelmet. Történeti távlatba állítva a drámát, úgy tetszik, hogy az *Egyesüljünk* még csak fordulópont a műfaj teljes kivirágása felé. Nem egyéb, mint különálló képek sora, a mese csak összetartja őket, mint keret, de nem forrasztja egységbe. Nem első lépés Nagy Ignác drámairói pályáján, s a régebbiekhez képest a 'modern' benne épen a politikum — ez emeli a korábbiak fölé. Az első fázis terméke a *Vasorrú baba* 1835-ben — második kiadása *Rontó Pál* cím alatt jelent meg — ez még csak annyit bizonyít, hogy szerzőjének volt ereje elméletét átvinni a gyakorlatba. Amit ismételten hangoztatott, hogy színpadunk fölvirágzása megköveteli a színi hatású drámákat,¹ azt megvalósítja, tudatosan tör benne a színpadi sikerre — de drámája szerkezetileg még gyarló: a meserészek lazán sorakoznak egymás mögé, s a keretnek csak annyi a szerepe, hogy mintegy átsegíti a cselekvényt egyik képtől a másikhoz. Közben tolla már elárul sokat a későbbi *Torzképek* írójából. «A tarka alakok

¹ Leghatározottabban egy ugyanakkor, 1835-ben, Fáy Andrásához írt levelében. (Idézi Szinnyei, *Nagy Ignác*, IK. 1902 : 188. l.)

egymást kergetik: a verbunkos káplár, a pesti aszfaltbetyárok, a gazdag szabó s nemesi származására büszke felesége, a házi barát, a bölcs falusi tanács tagjai, az 1838-iki nagy árvízről kintorna mellett éneklő koldus, a rendetlen és követelődző színésznép.»¹ E szatirikus korrajz mellett az 1838-ban megjelent *Hősökben* pedig a nemesi insurrectiót gúnyolja ki. Ezen a második fokon már mint adottság szerepel a színi hatás elve s a szatirikusan humorizáló véna. A belső fejlődés harmadik fokán helyezhetjük el az *Egyesüljünket*, mely a két adottságot a napi politikummal kapcsolja össze. Itt még mindig nem nyer elsőrendű szerepet a képeket kapcsoló keret, de a cselekvény fejlődésében már kielemezhető a politikum, mint vezéreszme.

Az *Egyesüljünk*, mint «fényes apológiája az igaz szabadelműségnek»,² túlemelkedik a mulattatás színvonalán, s bizonyos kesernyés önvád magunk iránt komollyá teszi hangját. Mintegy a Széchenyi elhagyott alakjának s elveinek áldozott igazságszolgáltatás e dráma. A magyarság ősi hibáit pelengérezzi itt ki az író, hősébe rejtve Széchenyi elveit. «Nemzeti bűneinket, e századokon át buján burjánzókat, négy bokorajban mutatja be Széchenyi. Az elsőhöz a hiúság és rokonai: önhittség, önáltatás, öncsalás tartoznak, a másodikba lelkesedés és szalmatűz, harmadikba közrestrés, negyedikbe végül irigység és szülőttei, pártviszály és uralomvágy.»³ Az első csoportot már Kisfaludy észreveszi s javítgatva egyben ki is aknázza e gyengeségeket. A második és harmadik «bokorajj»-at leplezi le az *Egyesüljünk*, érintve a negyedik csoport elemeit is. E bűnök leplezetlenül állnak előttünk épen a magyarság és Széchenyi viszonyában.

Mint hogy azonban az idő még nem érett arra, hogy az írók szemtől-szemben kritizálják a politikusokat s magát a hazai politikát, Nagy Ignác fogással él s angol nevek álarcában viszi színre Széchenyit s angol földre lokalizálja a magyar viszonyokra oly jellemző cselekvény-részt. A darab szerelmi kerete mellékes. A politikum nemcsak motívum a drámában, hanem épen ez határozza meg az egyes képek milyenségét és sorrendjét. Az *Előjáték* Széchenyi-Clinton és Nagy Ignác-Sárbory elveinek foglalata. A szereplők csak bábok, élnek, mozognak egyéniség nélkül, csak azért, hogy közölhessék velünk a kor aktualitásait. Makacsé az a szerep, amely megkönnyíti az elvek közlését azáltal, hogy ellentétes elveivel mintegy előhívja azokat. E beállítás irányzatos, mert Makacs a színházlátogató, de izlésben fejletlen közönséget helyettesíti. Így bátrabban róhatja meg az író a magyarság felületességét. (1. jelenet.) Egész elméleti oktatássá nő egy-egy Sárbory-féle

¹ Szinnyei: Id. m. 327. l.

² Életképek: *Irod. levelek*. 1844. I. 515. l.

³ Szekfű: Id. m. 63. l.

érv. Sőt annyira az író felfogásának s elveinek a szócsöve a darab, hogy még Viktóriát, Clinton leányát is szolgálatába szegődteti, s Füredről alkotott képe nem egy külföldi fiatal leány benyomásainak összessége, hanem a magyar s angol viszonyokkal foglalkozó író társadalmi rajza. «Füredet nem hasonlíthatni Bathhez. E magyar fürdőben társasági elszigeteltség s különválás uralkodik, míg Angliában a legkülönbözőbb embereket is társas koszorúba fűzi emberiségi közérdek s egyetértés; itt a főúr csak akkor bocsátkozik le aljabb rangúhoz, ha szüksége van rá, míg amott bizalmasan szorítja meg a tisztos polgár kezét a magas lord.» (10. jel.) Clinton is az egyesülés állandó hangoztatásával viszi előbbre a képeken át elveit. Erkölcsjavító intézetet akar alapítani, de tervét nem követi «áldásttermő süker». A hirtelen tetszés a közönyösség felületén megoszolva még hamarabb el is tűnik s Makacsból Széchenyi szavai törnek elő: «Szalmatűz! Füstje nagy és bűdös, melege nincs!» (I. felv. 7. jel.)

Majd testgyakorló intézeteket akar alapítani a tanuló ifjúság számára a nagyobb városokban. Az eszme a legnagyobb lelkesedést váltja ki, de a megvalósítás elmarad, mert már az első lépést, a részvénytársasági alapon nyugvó egyesülést, lehetetlenné teszi a «közrestség», a tunya maradiság. (I. felv. 12. jel.)

E hibák széchenyies kigúnyolásával az író átülteti a cselekvényt további fejlődésében Angliába. Itt már a negyedik bűncsoport kigúnyolása a cél. Egy tisztújítás keretében ostorozza az író az evvel járó visszaéléseket. Tulajdonképpen a magyar élet képe ez is, de előnyösebb az írónak ezt az erősebb szatírával körülvelt cselekvény-részt külföldre lokalizálni. Nagy Ignác angol tisztválasztási visszaéléseket gúnyol, de azért, hogy a szereplőkkel egybevetteti az angol eseményeket saját hazájuk viszonyaival, éppen nem kevésbé üldözi a magyar viszonyokat. (II. felv. 7. jel.) Sőt az egybevétést néha idegenrel, például Carreau-val téteti, hogy még burkoltabb legyen a hazai állapotokra irányuló célzás. (III. felv. 2. jel.)

Bizonyításra nem szorul az, hogy e dráma Széchenyi politikájának rövid foglalata, szembeállítva a nemzet tunyaságával. Az író ügyessége azonban elrejti az igazi célt s a politikai motívumokat egybeolvasztva a szerelmi történet fejlődésével, mulattató vígjátékot nyújt a közönségnek.

A kritika az *Egyesüljünk*et a legnagyobb elismeréssel fogadja. Maga az író is a darabhoz írt jegyzetben (*Színműtár*, 4.) bizonyos meglepéssel indítja útnak darabját, «... ha a szülőknék szabad szépeknek tartani gyermekeiket, úgy az író is szereti elmeszülöttjét legalább nem éppen rossznak tartani. Ítéletem jelen műről, ha szabad róla ítélnem, az, hogy

pesti színpadunkon, központi színésznink által kedvvel s öszszévágólag adatva, nem fog minden hatás vagyis tetszés nélkül elenyészni...»

Toldy Ferenc kifogásolja ugyan a «mindennapi hihetőség» hiányát, az alap elhibázottságát, mégis nagy dicsérettel adózik az írónak az ügyes szerkesztésért, az élethű karakterfestésért s gazdag humoráért. Kiemeli a dráma irányát, tartalmasságát s megállapítja, hogy «kevés drámánk dolgoztatott ennyi eszmélettel s illy biztos hatalommal a tárgy felett». ¹ Ez a bírálat nem az újszerűség hatásának következménye, hanem a meggyőződéses átgondolása, mert évekkal később is hasonlóan ír a darabról Toldy ².

A darab igazi értéke azonban a színpadon tünt ki: csak egyszer került színre (1840. III. 7.) s megcsalva szerzőjét, hatás nélkül enyészett el.

Az *Egyesüljünk* bukása újabb problémaként bukkan elénk. Megvan a drámában a színi hatás, irányzatosság, aktualitások egész sorozata, s mégsem tudja megragadni a közönséget? Nem! Az író nem számolt komolyan egy fontos körülménnyel, a közönség érdeklődésével. 1840-ben már nem épen hálás tárgy az 1832—36-iki országgyűlés óta népszerűségben mindinkább hanyatló Széchenyi politikájának propagálása. Másfelől az író egész politikum-komplexummal telíti a darabját s egy probléma kellő bemutatása helyett a gyorsan változó képekben mindig új és új aktualitást vagy épen elvet vetít a közönség elé, melynek figyelme elfárad a sok apróbb ráhatástól. Evvel karöltve maga a főcselekvény is háttérbe szorul. A keretből a politika kiemelkedik, s ez is idegen környezetbe ültetve, annyira elméletivé válik, hogy a színházba csak szórakozni járó közönség érdeklődését nem tudja kielégíteni.

Az *Egyesüljünk*ben még mai kritikával is el kell ismerünk az ügyes jellemrajzot, mellyel Nagy Ignác korhoz híven festi a magyarság gondolkozását, nem különben a dráma nyelvét, mely nem dőcög, könnyen folyó s ma is élvezhető. A kompozíció és motiváció természetesen gyenge, mint általában Nagy Ignác darabjaiban.

Az *Egyesüljünk* lezárja a kísérletezések korát. Az író a szatirikus karakterfestésben, típus-rajzolásban s a viszonyok helyes beállításában már ekkor oly magas fokon áll, hogy könnyen átléphet e darabjától a belső fejlődés negyedik, a tökéletes kiképzés fokára, a *Tisztújításhoz*. Csak a politikai életnek kell alkalmas anyagot kitermelnie, a készség annak mulattatóan szatirikus kivetítésére már adva van Nagy Ignácban. Minthogy pedig a politikában épen evvel az idővel esik

¹ Figyelmező, 1839. 596. l.

² Életképek I. 1844. 515. l. *Irodalmi levelek*.

egybe Kossuth vezérsége, a konzervatív és liberális küzdelem pompás anyag író számára.

Nagy Ignác új drámájában az elméleti politikum helyébe a megyei élet képe lép, mert 1841-től a megyékben zajlik le a liberálizmus harca. Vagyonos családok igyekeznek maguknak megszerezni a vezető szerepet, s erre különösen a választások nyújtanak alkalmat.

A restaurációnak az a módja, melyet 1820-ban Szabolcsban alkalmaznak, általános divattá válik. A gubás nemesség becsődül a megye székhelyére s a választások előtti napokon és éjszakákon kidorbézolván magát, részeg vagy mámoros fővel szavaz a kortesek utasításai szerint a főispán jelöltjére. Az intelligencia pedig vagy félrevonul, vagy maga is felhasználja kortescélokra a tömeget. Az utóbbi történik pl. Nógrád, Hont és Bars megyékben.¹ E választási anomáliák oly aljassá tették a megye politikai életét, hogy 1841-ben már a közvélemény általános felháborodása szól reformért a Pesti Hírlap cikkeiben.² Sőt Balogh János már oly pompás, szatirikus képben sürgeti a reformot, hogy cikke váza lehetne bármely politikai vígjátéknak.³ E hírlapi kipelengérezés az általános figyelem középpontjába emeli a megyei életet, s a közönség mint napi politikumot vitatja e problémát. Ezt a várakozásban feszült időt használja ki Nagy Ignác, s noha mások is tulajdon élményképen kezelhették később is e tárgyat, elsőnek vetíti ki a 40-es évek magyar életét oly ügyesen, hogy darabját az egész nemzet tapsvihara fogadja s egész sereg író inspirál hasonló darab írására. Nagy Ignác *Tisztújításával* elérkezünk az író belső fejlődésének végső fokára, mely a műfaj fejlődésének is legmagasabb pontját jelöli a 40-es években.

A *Tisztújítás* szerelmi történet politikai keretben. Benne a politikum és szerelmi történet a legharmonikusabban olvad össze. A két elem kezdettől együtt bonyolodik, s bár a tisztújítási jelenetben a politikum erősebben kiemelkedik, nem a főcselekvény rovására történik, sőt emeli annak izgalmaságát. A cselekvény szálai s az epizódok oly szereplők kezében szövődnek, kik jellemök keretén belül maradnak az egész darabban, tehát élő, eleven emberek. Épen ez az egyik fejlődés a darabban az *Egyesüljünkhöz* képest. E fejlődést külső okok is magyarázzák.

Külföldön ekkor éli virágkorát a genrekép-irodalom s «igazi hazája a genreképeknek Anglia».⁴ Az angol viszo-

¹ V. ö. Szilágyi: *A magyar nemzet története*, IX: 78.; Szekfü: Id. m. 131—133. l.; *Tisztújítás* III: 6. 3-ik köznemes.

² Pesti Hírlap 1841: 61. *Tisztválasztás*; U. o. 823. l. Visszaélésekről szóló jelentés.

³ Pesti Hírlap 1841: 626. *A tisztújító székek reformjáról*.

⁴ Szinnyei F.: *Jósika humoros életképei*. Irodalomtörténet, 1913. 273. l.

nyokkal való állandó foglalkozás közben Nagy Ignác figyelme ezekre is kiterjedt, annál inkább, mert nálunk is már jóval előbb voltak nyomai ennek a műfajnak.¹ Nagy Ignác tehát az újdonságok közlése helyett a nagyobb terjedelmű genrekép írást kezdi meg siker reményében. 1841 végén írja első életképeit és mind elevenebbé és szatirikusabbá válik tolla. Érzi, hogy nem lehet tovább tűrni a hazai viszonyokat és meggyőződéssel cselekszik. Felfogását igazolja Jósika, egyik leveleiben akaratlanul is helyeselve az irányzatosságot.²

E műfaj gyakorlatában élesedik ki az író megfigyelő készsége annyira, hogy típusaiban a legszabatosabban érvényesíti a rajzolt kör jellemző vonásait, de nem válik bábbá a sok jegy hordozásában a hős, hanem élő, cselekvő egyéniség marad. A *Tisztújítás* szereplőit már ez jellemzi. Tornyai és Aranka szerelmi viszonya a főcselekvény, de ezt tulajdonképpen a másik két alispánjelölt, Heves és Farkasfalvy politikai versengése bonyolítja. A színtér nagyrészt Langyos dr. lakása, ki feminista feleségével, Kingával együtt inkább komikus epizódok szereplői, vagy olyankor állnak az író rendelkezésére, midőn a cselekvény természetes haladásában szakadás áll be, s az újabb meginduláshoz mintegy lökést kell adni. E hat főszereplő mellett a magyar élet minden mozzanatának hű megszemélyesítője színre kerül s velük mintegy társulva maga az író is — a drámában egész politikai életünknek találóan kiképzett képe áll előttünk.

Természetesen a darab alapja itt is elhibázott, magának a főhősnek jelleme, egyénisége kissé érthetetlen, sőt az egész darabon át megőrzött passzivitása már-már ellenszenves. «Tenni nem tesz semmit, csak engedi, hogy szeressék és megválasszák alispánnak. Becsületes ember, de nem drámai hős.»³

Aranka, ki az egész cselekvényt irányítja, reális, higgadt gondolkozású nő. Furfangos válaszával, hogy kezét annak nyújtja, akit a választás az alispáni székbe emel, küzdelemnek indítja a kezéért esengő Hevest és Farkasfalvyt, midőn azonban fenyegetővé válik szerelmesére, Tornyaira nézve a két jelölt versengése, Arankának már nincs ereje irányt szabni az árnak. Az író azonban mintegy segítségére siet a passzív férfinak és a fejleményekkel küzdeni nem tudó nőnek s vigyázva rájuk úgy irányítgatja az eseményeket, hogy azok végre is győzelemmel partra sodorják őket.

A cselekvényt tehát inkább Heves és Farkasfalvy bonyolítja. Farkasfalvy típusa a maradiságba sülyedt, gögös és

¹ U. o. 272. l.

² Toldy Ferencnek. 1842. I. 11. Szurdok. Közölve IK. 1911: 71.

³ Császár: *A magyar dráma története Kisfaludy K.-tól a szabadságharcig*. 1929. Könyvnyomatás jegyzet. 32. l.

magánál alacsonyabbakat csak választások idején ismerő alispán-
nak. Bővebb boncolgatásra nem is szorul jelleme; saját szavaival
jellemzi magát az alispán:

Farkasfalvy: Ne háborgasson kend.

Damázsdi: ... a tarí és szunyogi nemesek hadnagyai akarnak szólni...

Farkasfalvy: Ördög és pokol, milly alkalmatlan időben jönnek, de mégis el
kell őket fogadnom, mert azon két falut sok nemesség lakja.
(Ajtóhoz megy nyájasan). Kérem, uraim, csak méltóztassanak.
Damázsdi már mondám kendnek, hogy érdemes, nemes társaimat
mindenkor jelentés nélkül bocsássa be.

Damázsdi: Fél napig is várhatnátok bizony a bebocsáttatást, ha a tiszt-
újítás nem fűrná fejünket! (II. felv. 11. jel.)

Ellenfele, Heves az ultraliberálizmus konkrétuma: «alispán
leszek, s rohanó lépésekkel vezérlem boldogságra a megyét!...
Barátom, célunk szent, s azért az eszközök választásában nem
igen lehetünk rendkívül lelkiismeretesek.» (U. o. I. 4.) Ebben az
önjellemezésben nem kevés célzatosságot burkol az író Kossuthék
ellen.

A két szélsőséges jelölt között áll Tornyai alakja — benne az
Egyesüljünk Clintonjához hasonlóan Széchenyit mintázza.
Epen ezért az író nem vegyíti a lármás politika tülekedésébe,
hanem bizonyos magaslatra állítva, mintegy a helyes, meg-
fontolt elvnek nyújtja a győzelmet Tornyai alispánvá választá-
sában.

Igazi tere azonban az írónak az epizód szereplők megrajzolá-
sában adódik. Az aktuális politika kérdései elevenednek meg
előttünk egy-egy típusban megtestesülve. Schnaps Mózes,
Damázsdi, *Kinga*, *Virágos* és *Aranyos* mind élő, eleven képviselői
a kornak — szatirikus megrajolásuk ellenére is.

A *Tisztújítás* belső értékben nagy haladás az *Egyesüljünk*höz
képest, kivált szerkezetben, a típusok önállóbb kiképzésében
és a jelenetek mulattató erejében kerül föléje. Így mikor 1843
augusztus 5-én a Nemzeti Színház a közönség elé vitte, oly
hatást tesz a nézőkre, hogy még a tizenhatodik előadásán is
«minden zugaiban tele ház» tapsolja.¹

E siker eldönti a *Tisztújítás* és az egész műfaj sorsát. A nagy
hatás természetes, hiszen az írónak minden törekvése a szín-
padi hatás lehető felfokozásában merül ki. A megjátszott darab-
ban elsimulnak az alap tévedései, csak az epizód szereplők s a
keret mozgalmi kapják meg a nézőt és ragadják magukkal
a tetszés végső fokaira. Az író munkáját elősegíti még a közön-
ségnek mintegy előre kiművelt fogékonysága a darab minden
mozzanata iránt. Ugyanis 1843. május 14-én megnyílt az

¹ Honderű 1843. II.: 484.

országgyűlés, és a nemzet egész figyelme a politika felé fordult.¹

Az 1840-ben felvetett problémák ismét szobajönnek, a nemzet egyetemessége tárgyalja most már a megyei csatározások után a demokrata eszméket. Mi sem természetesebb, mint hogy a *Tisztújítás* bombaszerűen hat a publikumra, amely mintegy önmagát találja a színpadon. A hű kép realitását gazdagítja maga az író is, midőn apróbb aktualitásokat vegyít a mesébe. Hozzájárultak az illúzió tökéletesítéséhez kiváló színészeink is.²

Az általános tetszés azonban mélyebb okokra is visszavezethető, és ezek Nagy Ignác egyéniségében rejlenek. Egyéniségének uralkodó bélyege a szatirikum, de nem a bántó, izgága támadás kíméletlenségével, hanem a jólelkűségben megfűrésztött humor útján érvényesül ez. Ebben találhatjuk magyarázatát az egyöntetű tetszésnek, minthogy a kipelengető rajz tulajdonképpen senkit sem vág meg fájóan, csak mulattat. Az író meg-megpendít egy eszmét (zsidó-emancipáció, feminizmus), vagy bizonyos fokig ki is bonyolít egy-egy képet (kortestanya), de nem csatlakozva egyik párthoz sem, nem válik eszmepropagáló agitátorrá, sem az üldözött embervásárlást nem fejleszti a durvaságig, hogy borzadással okuljon a néző. Pusztán megneveltet, de evvel be is lopja a szemlélőbe a gondolatot: helyes-e ez vagy sem? Ezáltal a nézővel magával elemzetteti ki a célzatot s a reform szükségességének érzetét.

A műfaj fejlődésének bemutatásában nem mellőzhetjük azokat a problémákat sem, melyek, noha hozzákapcsolódnak a politikához, nem kevésbé értékes adatok a kor társadalmi életére. Nagy Ignácnál jelenik meg először a már jogokkal bíró zsidó típusa, Schnaps kocsmáros. Az eddig csak megtört zsidó, állami védelemben részesülve, négy fala közt megveti lábát s megkezdi aknamunkáját. Szívós kitartással tűri megaláztatásait (Damázsi, Langyos dr.), vígasztalva magát az író jövőbelátásától sugallt intellemmel: «Ugyan megjárnam, ha tévedésből engem tennének alispánná. Jöjjön csak meg az emancipatio, hát az is megtörténhetik!» (*Tisztújítás* IV: 9.) Ugyanilyen figyelmeztetéssel árulja el az író, hogy a zsidó

¹ Bayer J.: *N. I. Tisztújításának hatása a politikusokra* IK. 1908: 36.

² «Pár év előtt az öreg Réthy bácsi egy magyar utcai kávéház valamelyik asztalánál szikrázó szemekkel beszélte el azon hatást, melyet első megjelenése tett a 'nemesek hadnagyában' (Nagy I. *Tisztújítás*), midőn is először kapván véletlen útján jelentősebb szerepet, titokban az utolsó pontig hű és jellemző magyar köznemesi ruhát szedett össze s a coulissák között rejtőzködött az utolsó pillanatig, nehogy észrevéven costümejét, még levetkeztesék. Hogy riad fel a taps, a csengő sarkantyú, árvalányhaj, fokos és kostök láttára. 'Ez a szerep — mondá az öreg — volt minden előmenetelem fundamentuma.' Váradí Antal: *A népszínmű felvirágzásának okairól*. Figyelő II.: 372.

már megtalálta a magyarság sebezhető pontját s tudatosan munkál:

Damázsi: Bár inkább űztek volna ki az országból benneteket!

Schnaps: Azt ugyan soha nem teszik, mert sokszor megszorulnának pénz dolgában, ha a szegény zsidó nem iparkodnék mindig néhány forintocskát megtakarítani. (II.: 7.)

A feminizmust is megcsípedesi az író Kingán át.¹

Igen érdekes vonása a *Tisztújítás*nak, hogy rávilágít a nemességnek egy különös társadalmi felfogására: sajátos álláspontjára az egyenlőség elvével szemben. Az egyenlőség gondolatán sarkallik mintegy a demokrata liberalizmus; vallja is a nemesség, de csak politikai vitákban, elvben — a gyakorlatban kudarcot vall az elv. Itt, irodalmunkban először, még csak epizódikus motívum ennek a ferdeségnek kigúnyolása, de már általános ferdeséget fest:

Virágos: (azt ígérte Heves) Hogy mindnyájan egyenlők leszünk!

Aranyos: Hogy még a grófnak sem lesz több joga, mint az utolsó bocsoros nemes embernek.

Aranyos: Nekünk nem kell pénz, csak egyenlőség!

Hajlói: Az újító emberek igen veszedelmesek, ők nemcsak a nemeseket akarják egyenlőkké tenni, hanem a parasztokat is hozzájuk akarják emelni... Akkor aztán a nemeseknek is adót kell fizetniök.

Aranyos: Mi nem fizetünk!

Virágos: Nem ülök sort a paraszttal! (II.: 12.)

«A *Tisztújítás* — mondja a Honderű — megtette a magáét. Soha oly sükerrel darab nem adaték színpadunkon.» Egyben az egész lapot hatalmában tartó P. Horváth Lázár-féle felfogással mintegy kiélezi a dráma etikai célzatosságát s Széchenyi *Hite*leben látja az írókban ébredező felbátorodásnak kútforrását és ihletőjét. Más helyen igen terjedelmes bírálatot közöl a lap a *Tisztújítás*ról,² elismeri, dicséri, de a mérleg másik serpenyőjébe majdnem annyit hord össze a kivetni valókból, hogy az már-már leviszi az érdemek terhét. A legaprólékosabb boncolgatásokkal taglalja a drámát s nem találja kielégítőnek. Úgyes szerkesztését nem vonja kétségbe, ami lehetetlen volna is, hiszen a nemzeti köztetszés igazolta már, s különösen erkölcsi alapeszméjét tartja «fényes sükerrel keresztülvittnek.» Ezzel talán többet árt a darabnak, mint amennyit használ dicséretével, ugyanis a köztudatba beveti az író javítani vágyását

¹ Bővebben foglalkozik ezzel Szabolcsi Lajos: *Nagy Ignác vígjátékai*, 1911. és Bayer id. m.

² 1843. II. 210—220. l.

mint alapelvet és ez félreértésekre ad alkalmat.¹ P. Horváth félreérti az író szándékát, midőn kutatja annak politikai pártállását. Nem kisebb botlást követ el Gerando sem, midőn a *Tisztújítást* úgy festi, hogy az «a magyar jellemet rágalmazza.»² Csak Toldy Ferenc látja meg a vígjáték érdemeit és fejtegeti helyesen az író célját: «Az ellentétek csalánaival s a gúny élével mulattat s táplálja bennünk azt a derültséget és gyönyörködést, melyet mindig érzünk, valahányszor az igazság győz, habár nem egyéb, mint tövises szók sebzései által... Ily leckék közvetlenül és mélyebben hatnak...»³ Valóban az író maga elé tűzött célja a mulattatás — a néző lesújtó véleménye a viszonyokról, önként, erőltetés nélkül alakul ki, mint a cselekvény természetes következménye. Epen a mulattató, páratlan jelenetezés lopja a darabba be az átlagnál jóval nagyobb értéket, mely még 1882. augusztus 27-én is, félszázad múltán, kedvessé és élvezhetővé teszi azt. «A megváltozott viszonyok ellenére igen jól mutat rajta a közönség. Ez világos bizonyítéka annak, hogy a *Tisztújításnak* korszerűségén kívül van más érdeme is.»⁴

Az apró támadások elenyésznek a darab nagy sikere mellett és ma már a kellő történeti távlat birtokában megállapíthatjuk, hogy a *Tisztújítás* a legfontosabb állomása e korban a műfaji fejlődésnek. Főcselekvénye a kor politikumával harmonikusan összefonódva oly kerek egész, hogy szerkezetben és tartalomban mintakép a kor íróinak. Tehát a politikai vígjáték alaki megformálásának érdeme Nagy Ignácé. Utána az írók jobbat nem adnak e korban: vagy a *Tisztújítás* másolatának látjuk darabjukat, vagy a darab nem is üti meg az igazi politikai vígjáték mértékét.

A *Tisztújítás* nagy sikere felkeltette az írók érdeklődését a tárgy iránt, s megindul a politikai-vígjátékirás. A legtermészetesebb az, hogy legelőször a Nagy Ignácihoz hasonló körülmények között élő írók reagálnak. Pár hónap múlva megjelenik Vahot Imre *Még egy tisztújítása* a színpadon (1843. dec. 16.), s azt megelőzőleg Gaal József *A vén sassal* már október 20-án nyilvánosság elé lép. Mintegy a *Tisztújítás* hatására kel életre e két darab.

¹ Császár: *A magyar irodalmi kritika tört. a szabadságharcig.* 251. l. «Az etikai principium alkalmazása esztétikai zsinórmértékül általános e kor kritikusaínál, de ezt a rendszerint félreértett elvet senki sem alkalmazta olyan naívan, akaratlanul is ad absurdum vezetve, mint P. Horváth Lázár. Mindenütt erkölcsi célzatot nyomoz..., minden alakjától azt várja, hogy sorsa egy nagy erkölcsi tanulság legyen... Nagy I. *Tisztújításában* p. o. nem a mulatságos cselekvényt, az életből ellesett alakokat s a kedves szatírárt veszi észre, hanem azt, hogy a dráma célzata morális, hogy az író a közérkölciségnek tesz szolgálatot, mikor a korteskedést elítéli.»

² Bayer J.: *N. I. Tisztújításának hatása a politikusokra.* IK. 1908. : 39.

³ Életképek, 1844. I. 516. l. *Irodalmi levelek.*

⁴ Szinnyei: id. m. 334. l.

Vahot Imre még a dráma előadása előtt *Nyilatkozatban*¹ védi darabja eredetiségét a *Tisztújítással* szemben:

Minden lehető félreértés s álkövetkeztetés elhárítása tekintetéből kénytelen vagyok legújabbán színpadra kerülő vígjátékra nézve nyilvánítani, miszerint művetem korántsem Nagy Ignác Tisztújításának létrejövele után készítém, — mint ez némely lapban hibásan hirdették, — sőt utánzásra nem is lehetett alkalmam, mert «Még egy tisztújítás»-sá keresztelt vígjátékomat eredetileg «Kelet népe alkotmányos ünnepén» cím alatt 1841-ben íráim, midőn még Nagy Ignác Tisztújításának híre sem volt.

Szavainak azonban kevés hitelt adhatunk, minthogy arra sem tőle, sem másoktól magyarázatot nem kapunk, miért várt kész darabjával 1841-től 1843-ig. Ismerve határtalan hiúságát, e jellemvonásával cáfolhatnók szavait. A darab még többet elárul a *Tisztújítás* hatásából. Vahot persze nem másolja mintáját, saját élményeit jeleníti meg egyéni stílussal, csak a külső felépítés, szereposztás munkájában ismétli Nagy Ignácot. A kor aktualitásai élénken foglalkoztatták, hiszen ez volt a kenyere, Garay Regélőjében a napi hírek, majd 1842—1843-ig a Pesti Hirlapban a fővárosi újdonságok rovatát vezette. Így hát a két darab tárgyi egyezéseit nem kell tartalmi másolásnak minősítenünk — az újdonságírás azonban korántsem magyarázza meg Aranka (*Tisztújítás*) és Mánfiné (*Még egy tisztújítás*) szerepének azonosságát. Még inkább igazolja a hatást az a körülmény, hogy Vahot, mintegy a Honderű kritikájának hatására,² a vesztegetéssel hatalomra jutott Birjánt állásáról lemondátja:

«En lemondok hivatalomról; mert ahhoz nem igaz, nem becsületes úton jutottam; mert nem a közbizodalom helyezett engem e pályára, hanem töredékes pártérdek, ármány, vesztegetés, lélekvásárlás és férfiúhoz nem illő női kegy, női pártolás! Illy lépcsőkön nem akarok fölemelkedni, mert ez nem diadal, hanem erkölcsi bukás, süllyedés!» (IV:7.)

Végül saját szavaival mond a *Nyilatkozatban* foglaltakkal ellenkezőt: első darabjának az *Országgyűlési szállást* nevezi meg³ — ez pedig későbbi a *Tisztújítás*nál.

Kellőképen igazolva azt, hogy a *Még egy tisztújítás* Nagy Ignác nyomán kelt életre, a műfaj fejlődésében nem jelöl újabb állomást. A színpadon sem tetszett, csak három előadást élt át, — ebben a sikertelenségben azonban része volt Nagy Ignác állandóan színen élő darabjának — a kritika is szigorúan bánt el vele, a Honderű meg épen személyeskedő támadást intézett

¹ Honderű, 1843. II. 779—780. l.

² V. ö. a Honderű 1843. II. 217. köv. soraival «Mert nem hiszünk becsületes kovászból gyúrt férfit, ki... át ne látná, mily szomorú, mily aljas, mily gyalázatos erkölcsi szerepet játszik minden, ki tisztviselői székét illy eudar aljasságoknak köszönheti.»

³ Vahot Imre *Emlékiratai*, 187—188. l.

ellene. De Vahot műve mégsem értéktelen. Vahot nagyon éles szemmel látja kora félszégeit; drámáját, mely gyakran a végletekbe ragadja, egyéniségének eredeti megnyilatkozása sok szatirikum hordozójává tudja tenni, s benne meggyőző erővel jellemzi olykor-olykor alakjait s a helyzeteket. Például felhozhatom a választási izgalmakban édeskés főbíró és voksa tudatában szemtelenségig bizalmas csizmadia párbeszédét:

Dubcsi mester: Instálom egy szóra! édes kedves főbíró barátom uram, csak egy szóra!

Tékesy: Tessék parancsolni tekintetes csizmadia mester uram, hiszen állok szolgálataira.

Dubcsi: ...mi fog már történni az én likítódebitó pöröcskémmel?

Tékesy: Megnyeri Dubcsi mester! megnyeri — ha tudniillik én maradok az ítélő bíró.

Vahot e darabját *Restauráció* címen 1845-ben kiadta és az *Előszóban* mintegy igazságot szolgáltat magának a «személyes gyűlölség által vezérelt journalisták»-kal szemben.¹ Az igazság mégis csak az, hogy Nagy Ignác *Tisztújítása* után nem elégitette ki a közönséget, hiszen az a *Restauráció* eredeti forrásából, a *Tisztújításból* ismerte e mesét.

Gaal József a négy felvonásos *Vén sasban* már csak inspirációt nyer Nagy Ignáctól a szatirikus korfestésre. A darab közelebb áll a bohózathoz, mint a politikai vígjátékhoz. A *Tisztújítás* és Vahot *Országgyűlési szállása* között csak egy előadást tudott magának biztosítani. De nemcsak a pesti közönség nem talált benne kellő tartalmat, vidéken is hatás nélkül maradt.²

Hatástalanságban fölülmúlja Gaalt is Beöthy Zsigmond *Követválasztása*. (1844.) Egyszer sem kerül színre, legfeljebb műkedvelők próbálkoznak meg vele, de ezek is elvétve.³ Beöthy darabjával a tisztújítás mint vígjátéktárgy végső kihangzását éri.

Nagy Ignáccal egy időben br. Eötvös József is megőrökíti a 40-es évek politikai életét *Éljen az egyenlőség* című vígjátékában.⁴ Nem a *Tisztújításban* kapja készen a tárgyat,

¹ «Hogy sokok elébe a tükröt nem épen rosszul, sőt valódi hatással tartám, azt különösen az első előadás alkalmával lehele tapasztalni. Hiába hazudták elleneim, hogy e műnek nincs hatása. Ne higyjétek! Hatott az, mint a legerősebb orvosság egész a csontvelőig és át meg átjárá igen sok ember szíve és veséje titkos redőit...»

² Honderü írja 1844. I: 200.: «Ungvár. Télihó. 16. mult szombaton a köztünk mulató színészek által adatott *Vén sas* tökéletesen megbukott.»

³ Honderü, 1843. II. 841. l. «Győr. Beöthy Zs. *Követválasztása* adatott.»

⁴ Honderü szerint korábbi a *Tisztújítás*nál, még 1841-ből való: «E vígjátékot b. Eötvös J. három év előtt írta, mikor is azt a nemzeti színpad számára benyújtottat, a játékszíni bírálói véleményeknek nem általános kedvezése miatt szerzője visszavette és nagy szerényen magánál tartotta. Jelennem az aradi vészlapok számára ... előhúzá a feledés porából e művet.» — (1844. II. 293.) Az állítás nincs igazolva.

hanem tulajdon élményeit vetíti ki. A kor viszonyai, problémái élnek tollán, de nem az ujdonságíró mulattató rajzaként jelennek meg, hanem az író lelke mélyéig hatva annak bírálatát is magukon viselik.

Nem fogásokkal megrendezett helyzetek vagy képek humorával kelet hatást, hanem általános, örök emberi gyengeségek megelevenítése a darab. Epen ezért bizonyos elhajlás e dráma a műfaj hatásvadászó darabjaitól: benne Eötvös korrajz helyett inkább társadalomrajzot ad, s ennek kútforrása a politikai eszmék és a magyarság viszonya. Mintegy elméletben gúnyolja ki azt az általánosan hirdetett egyenlőségi eszmét, mely szóvirág, de távolról sem lélekben gyökerező közóhaj. Minden társadalmi osztályon átviszi e problémát — s mi az eredmény? Minden osztály a nála magasabb felé szabadelvű, demokrata, lefelé ellenben még a kereskedő is arisztokratát játszik a mesterlegénnyel szemben.¹ A szereplők azonban nem passzív bábok, hogy pusztán az elv kigúnyolását hajtsák végre az író útmutatásai szerint, hanem e magasabb szemponttól függetlenül magukat, egy szerelmi cselekvény élő hősei. Az egyenlőség illetőleg egyenlőtlenség eszméje ad okot a bonyodalomra, s a cselekvény megoldásába rejti Eötvös a darab másik alkotóeszméjét: «a szerelem nem ismer társadalmi korlátokat.»² A grófkisasszony nőül megy az alispán fiához, az alispán leánya meg az ügyvéd fiához — nem azért, amiért Vértesy Jenő gondolja, mert a maradi öregekkel szemben a fiatalok képviselik a liberális Magyarországot,³ hanem azért, mert szeretik egymást.

A darabból nem hiányoznak a kor politikai aktualitásai sem, helyet kap a korteskedés kipelengérezése is, de nem annak külső megjelenésében, hanem inkább a kortesek jellemzésében. Kortesei nyeglék, alispánja izléstelenségig demokrata:

Hegyalvy: Semmirevaló! Ha mondták, hogy kortesek, azonnal ereszd be; nemestársaimat mindig örömmel látom. —

Hegyalvymé: ... csak ezt a népet ne kellene látnom.

Hegyalvy: ... ha a tisztújításon átesünk, elkergetheted őket...

Hegyalvy: Isten hozta kelmeteket! ... Szívemből örvendek, hogy ily barátságosan fölkerestek.

3-ik kortes: Ez talán a teins asszony volna?

Hegyalvy: S nem ismerik kelmetek?

1-ső kortes: ... Vigyen el a menydörgős...! Követem atásson, csak azt akartam mondani, hogy eszem a lelkít, úgy szeretjük, úgy! majdnem mint a teins urat. . .

(II: 3-4.)

¹ V. ö. Vértesy: *A magyar romantikus dráma*, 220-30.

² Császár, *A magyar dráma tört.* 39. l.

³ Vértesy: *id. mű*, 230. l.

Eötvös a szereplőket önmagukkal jellemezteti, hosszú párbeszédéből alakul ki előttünk egy típus lelki képe — de ezáltal a cselekvény gördülékenysége veszt.

Az *Éljen az egyenlőség* 1844. október 26.-án lépett nyilvánosság elé, nem a legnagyobb sikerrel.¹ A korabeli kritika azonban nem helyezkedik vele szemben esztétikai álláspontokra, így a különböző véleményeknek nincs meg a súlyuk. A két nagy ellenség, P. Horváth Lázár és Vahot Imre, még e darab bírálatában is egymáson ütnek, ezért magunknak kell kielemeznünk véleményükből az igazságot. A Honderú ítélete gyökerében félreismeri a darab célzatosságát s nem veszi észre szatirikus tendenciáját:² épen ezért értékelésének társadalmi principiumától sugalmazott áradozásait Eötvös iránt nem tekinthetjük elfogulatlan igazságnak. Vahot véleményében: az «igénytelen kívánalmakat kielégítette a darab, de nincs valami különös ezen vigjátékban s bizony vékonyan folyik benne a comikai erő,»³ van némi igazság, de fogalmazása szerencsétlen s félrevezető. Valóban nincsenek meg Eötvösnél a mulattató képek, humorral telített, neveltető típusok, melyek a műfaj egyéb darbjait első sorban jellemzik, ezért nem is versenyezhetett siker tekintetében a *Tisztújítással*. Igaz az is, hogy cselekvénye a hosszas beszédek miatt folyamatosságából sokat veszít, azonban van annyi érték benne, hogy alapot ad az utókor dicséretének.⁴ A darabban az egész eszmei tartalom a szatira szolgálatában áll, épen ezért az eszme hordozóinak, a szereplőknek már nem kell külön mulatságos jelenetekben kinevtetni magukat, sőt szabályos, kiegyensúlyozott egyéniségükkel s természetes viselkedésükkel még inkább növelik a komikumot. E vigjáték Eötvös lelki tartalmának megfelelő alkotás, ugyanis ő az áldatlan viszonyok bölcsőjét épen magában a társadalomban látja, ezért «a politikai reformok megvalósításához az egész társadalomra kiható lelki reformot lát szükségesnek.»⁵ E belső érték a 90-es évekig éltette a darabot.⁶

E vigjáték társadalmi rajzával mintegy átmenet a fejlődésben a kiegyezés utáni politikai vigjátékírási irányához.

A tisztújítási visszaélések annyira magukra vonták az írók érdeklődését, hogy még Szigligeti is ezt teszi meg egy népszínműve háttérének. A *pákász* ugyan valójában nem vigjáték, még kevésbé politikai vigjáték, azonban egyfelől a cselek-

¹ Honderú, 1844. II: 278.

² Császár: *A magyar irod. krit. tört.* 252. l.

³ Pesti Divatlap 1844. Új évf. 78. l.

⁴ Berczik Á.: *A negyvenes évek magyar politikai és irányi vigjátékairól.* Bp. Sz. 1892: 13. l.

⁵ Alszegehy Zs.: *A XIX. század magyar irodalma*, 121. l.

⁶ Br. Eötvös J. O. M. XVIII: 420. l. Felújították 1868-ban, 1872-ben s 1879-ben, az Eötvös-szobor leleplezésekor. Újabbán 1890. febr. 2-án adták elő.

vény megoldása nem tragikus, sőt a népszínművekben szokásos mulató hangulatban ér véget, másfelől, ha csak háttérül, de mégis szerepel benne a politika: ezért helyet adhatunk e népszínműnek is a műfaj történetében.¹ Mivel nem vitték színre — ma is kéziratban hever — a 40-es évek életével nem került összeköttetésbe, ítéletet is csak mai szempontok szerint mondhatunk róla, ismerve a 40-es évek viszonyait. A politikum ugyan csak keret benne, de az egész cselekvény megindulása, fejlődése ezen sarkallik, mintegy alapja a főcselekvénynek. S mivel a bonyodalom megoldása megnyugtató, ehhez a megoldáshoz alkalmazkodva a politikai elem is derűs korteskedésben fejlődik ki. Szigligeti már nem Nagy Ignácék kedélyes mosolyával szemléli a kor hibáit, hanem Eötvöshöz hasonlóan mélyebben boncolgat: mintegy igazolja a nép helyzetét a megye visszaéléseiben, s mintha mentegtené azt megvásárolhatóságáért és megvesztegethető elvtelenségéért. Szereplői nem típusok, ezért nem is általánosítható az író tendenciája. Egy-két család elszigetelt életét adja a nagyon romantikus mese; a korviszonyok képe az egyszerűbb nép érzelmvilágának tükréből verődik vissza. Bizonyos rokonság érezhető Szigligeti és Eötvös között. Viola (*Falu jegyzője*) és Habon (*A pákász*) egyformán a romlott megyeiek üldözöttje. Gönczöli aljas fondorkodásában Eötvös Nyúzójának hasonmása.² Feltehetjük, hogy épen a *Falu jegyzője* inspirálta az író e romantikus történet megírására.

A tisztújítási küzdelmek és igazságtalanságok dramatizálása ezután végkép el is nyugszik. Az országgyűlés befejezésével a közönség izlése megúnta a választási mozgalmakat s más valamit kívánt: a műfajnak tehát fennmaradhatása érdekében tovább kellett fejlődnie. Végső összefoglalása e visszaéléseknek Eötvös *Falu jegyzője*, ez a komoly irányregény, mely 1845-ben jelent meg, mulattató formában pedig Arany foglalja össze. *Az elveszett alkotmányában* a 40-es évek pártoskodásait Épen saját megyéje harcos életét adja víg eposzában (1845) — Bihar valóban híres is volt restaurációról.

¹ Kézirata a Nemz. Múzeumban található Qu. H. 1441. 75. jelzéssel. A darabot részletesen dolgoztam *Függelékben* ismertetem.

² *Gönczöli*: Gondoskodtam róla, az a nyakas ember nem látatlankodik ezután, mert még ma beszél a hüvörsre.

Kaján: S te nem is szólasz?

Gönczöli: Nem szoktam előre dicsekedni. A dolog Bató uramat is érdekli. Őcse ezelőtt húsz évvel eltűnt, Habonra volt gyanú, hogy eltette láb alól, hogy elvehesse mátkáját. Ezt melegítettük fel. Azt hiszem, eddig már el is fogták.

Kaján: Ez nagyszerű fogás! — Bruder te nagy ember vagy. — Dehát van valami a dologban?

Gönczöli: (nevetve) Annyi van, hogy a vizsgálati fogságot ki kell ülnie, nekünk ennyi elég. (*A pákász* II : 4.)

A negyvenes évek politikai vigjátékirodalmában oly vigjátékok is szerepelnek, melyek teljesen elütnek a szokásos gyakorlat receptjétől. Nem általános problémák megvitatása vagy közismert típusok bemutatása ezekben a cél, hanem célzatuk, érdekességük kisebb közösségekben keres visszhangot, tetszést. Ilymódon a darabok korszerűségük mellett hely- és alkalmosszerűvé válnak, s ezáltal a műfaj értéktelenebb alkotásai maradnak. Inkább nevezhetnők ezeket irányzatos alkalmi vigjátékoknak. Természetesen e nemben is lehet nagyon jót alkotni, az említett értékkülönbség csak a *Tisztújítás*, *Éljen az egyenlőség*, stb.-féle drámákhoz hasonlítva szembeötlő.

A legjobb példa erre épen az első ilyen vigjáték, Vahot Imre *Országgyűlési szállása*. Olyan hatást váltott ki, hogy huszonhatszor került színre és nevet szerzett írójának. Vahot jó megfigyelő-készsége és drámájának színi hatása teljesen elnyomják belső hiányait. Az ilyen alkalmi drámák különösképen a színi hatás függvényei, ezért az írónak minden tehetségét ennek kierőszakolására kell fordítania. Vahot ezt érezve, a leghelyesebben oldja meg feladatát. A hétköznapi életet állítja közönsége elé és a cselekvényt az országgyűlési ifjúsággal bonyolítja, mely legnagyobb számmal tölti meg a nézőteret. Már ez a fogás is érdeket kelt, ha meg, mint itt, még bizonyos humor is járul a szerkesztéshez, akkor teljes a siker. Mivel pedig ez tagadhatatlan adottság Vahotban, darabja kinőtt Pozsony életéből s az ország sok színpadán fellelkesítette a magyarságot. Az *Országgyűlési szállás* Vahot legsikerültebb darabja.

A cselekvény szerelmi viszonyba fűzött kép az országgyűlési ifjúság és Pozsony német lakosságának egymásközi helyzetéről. Motivációt nem szabad keresnünk a darabban, mert ez a cselekvény hihetőségével együtt teljesen hiányzik belőle.¹ Nem is ez teszi érdekessé, hanem az élményszerűség. Vahot a jurátusok reális életét dramatizálja, elvegyítve a mesében a hazafias szólások és aktualitások egész sorát. Vigjátékát a helyszínen írta «a szép pozsonyi városliget (vulgo Au) százados fáinak árnyas lombjai alatt», egy hét alatt. Az épen Pozsonyban játszó Egressy Gábor átjavítgatásaival² került színre 1843 október 2-án. Szentpétery és Egressy tökéletes sikerre emelték játékuikkal a darabot,³ ebben azonban méltó elismerés illeti a szerzőt is. Ugyanis furfangos találegonysággal megkeresi a nézők gyengéjét és egyet-egyét csip a léhaskodó ifjakon. A híres Hollinger-kávéház emlegetése, a Pesti Hirlap cikke, a sváb Burmann leányföltése és megmagyarosodása, Vigari győzelme

¹ V. ö.: Bayer, *Drámatörténet*, II.: 32—35.

² V. ö.: Vahot I. *Emlékiratai*, 188—189. l.

³ Benyovszky K. *A pozsonyi magyar színészet története*, 148. l.

mind egy-egy lépcső a tökéletes illúzió megteremtésére. E helyi célozgatások adják meg a darab érdekességét. A juratusok mintegy saját rajzukat látják a szerelmeskedő, de a bürger ellenszenvén már-már kudarcot valló Vigariban. Az aktualitások az ifjúság körében megtették hatásukat, s ezt mintegy előkészítette a hősnőnek, Emiliának, darab elejére helyezett hazafias szónokolgatása — ez persze ma már igen naivnak tetszik. Burmann megmagyarosodása pedig az általános megelégedés kútforrása. Még a Honderű is elismeri az ügyes szerkesztést, de nem fukarkodik a gáncsokkal sem, ezek azonban többé-kevésbé Vahot személyét illetik, nem a darabot. (1843. II.: 646–648.)

A valóság az, hogy az *Országgyűlési szállás* tetszett a közönségnek, tehát van jelentősége a 40-es évek dráma-irodalmában.

Később a védegyleti mozgalmak idején írta Vahot másik iránydarabját, az *Éljen a hon!* Ebben a kis szatirikus jelenetben azonban címe ellenére nyoma sincs a politikának, ezért fölösleges nevével többet megjegyeznünk.

A negyvenes évek irodalmában találjuk még meg a politikai vígjáték különleges formáját is, az allegorikus politikai szatírárt, melynek kezdetleges nyomai a Heltai—Pesti-féle, közismert állatmesékhez vezetnek vissza. Ezekben még csak egy-egy emberi gyarlóságot pelengérez ki az író, hogy szállóigévé váló tanulságot vonhasson le a meséből. A nagy reformküzdelmek idején kibővül e mesék kerete szatirikus rajzzá és tartalmaz a kor felszegegeinek foglalatává lesz. Szentmiklósy Sámuel: *Az állatok restaurációja* már a tisztújítási visszaélések aktuális gúnyolása általános emberi ferdeségek helyett.¹ A szatíra párbeszédes formájával átmenet a tanító mese és szatirikus dráma között.

Végső kialakulása e műfaji változatnak Nagy Ignác gyakorlatában történik meg. A *Tisztújításának* kora viszonyairól festett jellemző képét mintegy áthelyezi egy állatszereplőkkel megjátszatott torzkép keretébe, s megvan az allegorikus politikai vígjáték első darabja drámairodalmunkban, az *Armány és szerelem*. (1845.) A vígjáték, amelynek állatgenre-képeit francia hatás keltette életre, csak lassan ért valósággá: Nagy Ignác tartott attól, hogy a színészek sértőnek érzik az ilyen szerepeltetést s ezért csak Br. Jósika Jánosné felszólítására fogott a darab megírásához.² Színre nem is került, de e farsangi tréfának szánt darab Nagy Ignác legerősebb hangú politikai vígjátéka lett.

E Széchényi szellemét tükröző drámában hiába keressük az író kedvesen gúnyoló hangját. A humor s komikum az állatok

¹ Kisf. Társ. Évlapjai III. 1841—42. 396. l.

² V. ö.: Szinnyi J.: *Nagy Ignác*. IK. 1902:334.

szerepeltetésének bizarrságában rejlik, de a cselekvény és hang komoly, keserű feddésre emlékeztetnek bennünket. Éles támadás ez Kossuthék „rohanva haladó” liberálizmusa ellen. Mivel állatok mondják el egymásnak, mint saját tapasztalataikat az emberekről, az írónak nem kell tréfás burkolatban nyújtania támadásait, a legrealisabb valót állíthatja színre, a nélkül, hogy bántaná a nézőt. Magát teljesen függetleníti a színpadtól s így annál bátrabban vághatja a társadalmat. Már az egyes ember-típusok szerepére választott állatok oly kiválóan jellemzik mintájukat, hogy kevés cselekvénnyel és beszéltetéssel is elérné a darab a kívánt hatást. Ehhez járul még Nagy Ignác kitűnő korismerete. E két lelki tulajdonság, az elképzelés és jellemzés összehatása az *Armány és szerelem*.

A politikai viszonyok nagyon éles kigúnyolása mellett a társadalmat sem kíméli meg szatirjától az író. Pl. Az özike, számár és dámvad társalgásában a törvénykönyv paragrafusait teszi nevetségessé, melyek épen nem tartják vissza az embereket a szabad bűnözéstől.¹ Szóba kerül az emberek csalárdsága, a kor színlelése, a közretség. E darab az egész társadalom igen erős megbírálása.² Az *Armány és szerelemmel* be is fejeződik a politikai vígjáték fejlődésének legjelentősebb korszaka.

1839-től hat év alatt az első próbálkozástól a tökéletességig emelkedik a műfaj. A darabok heterogeneitása mintegy jele az állandó próbálkozásnak: az írók keresik a legközvetlenebb kapcsolatot a közönséggel. Már ez figyelemreméltó vonás, minthogy ezáltal életben tartják állandósult színházunkat. Sajnos, a darabok felépítésén meg is látszik, hogy külső hatáskeltés volt írójuk célja, ez azonban mit sem von le azok értékéből, hiszen a szentesített színi hatás elvének feleltek meg ezáltal. A kor követeléseit teljesen kielégítették, a közönséggel megkedveltették a nemzeti darabokat. Ez a másik érdeme a műfaj darabjainak. Kinevelve a közönség izlését, leszorították színpadunkról az idegenből behordott léha, szemfényvesztéseket.

Sajnos, e kor drámairói között egy sem volt igazi tehetség, ezért a legjobb darabok is inkább szellemességükkel dicsérik az író szatiriko-humorisztikus készségét, semmint belső értékkel. Gyenge alapra épített, lazán motivált cselekvényre rakosgatják a kor aktualitásaiból szerzett cícomákat, hogy mennél kevesebb lássék a vázból. Ez sikerült is, a maguk közönségét megtévesztették, a fejlődés azonban megmutatta e darabok igazi arcát. Életük alapfeltétele a közönségben rejlett; amint ez érdeklődésével másfelé fordult vagy épen kicsérélődött, egyben a darabok életét vágta ketté. Politikai vígjátékaink

¹ V. ö.: Kovács György: *Az első magyar állatvígjáték*. Élet, 1926. 159. l.

² Bővebben írnak róla: Bayer, Szinyei F., Szabolcsi Lajos id. dolgozataiban.

közül a legtöbbnek nem volt irodalmi értéke, így mi sem tarthatta fenn őket a jövő számára.

Annál nagyobb e drámák irodalomtörténeti és kortörténeti értéke. Mint új műfaj lép fel a drámairodalomban a politikai vígjáték s rövid idő alatt túlemelkedik értékben a kor többi drámaváltozatán.¹ Az aktualitások felhasználásával pedig kettős az érdem; a politikai vígjáték ugyanis egyfelől mulattatta a nézőt, másfelől meg számunkra élethű képét adta kora társadalmának. Az adatokat ma is megismerhetjük tudományos művekből, e vígjátékok olvasásakor azonban a hű adatok mellett felpezsdül előttünk a 40-es évek élete is. Kitűnő típusok mozognak előttünk, legnagyobb részük ma már ismeretlen vagy hanyatló társadalmi osztály fotografiája (maradi nemes, táblabíró, gentry), egy típus azonban mai szemmel nézve több a nevetető figuránál. A Schnaps-Opitzer-féle zsidó kocsmárosok (*Tisztújítás—Vén sas*) akkor még nevetséges alakjában már ott rejlik egy rohamosan fejlődő nagy magyar probléma: a zsidókérdés. A későbbi korok politikai vígjátékaiban is komoly probléma ez, komoly, mert látni fogjuk, mivé lesz a 40-es évek alázatos zsidója a 70-es években.

E korszakban még egyszer életre kel a műfaj, de már túlnő a megyei élet rajzán. A márciusi napok nemzetátalakító mozgalmában az aktualitások egy kiháló társadalmi osztály életéből adódnak a szatirikus toll számára. Ez az osztály a maradiságáról híres táblabírák egyetemessége. A politikai vígjáték fejlődésében újabb fok ez, de csak a korrajzolás tekintetében. Ugyanis a drámák nem egy megye zajongásait vagy egy maradi nemes kigúnyolását adják, hanem az ifjú magyarság végső harcát a mult nemzedékével. Belső érték tekintetében e darabok határozott hanyatlást mutatnak az előzőkhöz viszonyítva, de a maguk elszigeteltségében is értéktelenek. Mindenek előtt problematikus az, vajon e kor élete nyújt-e humoros kigúnyolásra alkalmas anyagot. Hiszen e kor gúnyolt táblabírái nem a Gaal-féle Benedékek már, hanem a konzervatív loyaltás elszánt harcosai. Életük a dinasztiaival forr egybe s annak sérelmeiben osztozva — az írók torzításában — inkább hazájuknak lesznek ellenségivé. E végső elszántságban vajmi kevés komikum rejlik.

Másfelől maguk az írók sem a vígjátékirásra termett, szatirikus humorú megfigyelők, inkább drámaírók, nekik a vígjáték csak a megszokottól való pillanatnyi kitérés. E körülmények sokat megmagyaráznak a darabok sikertelenségét illetőleg. Belső értékük teljes hiányát feledtetik egyidőre a márciusi napok hatásán lelkesedő közönséghez dobált frázisok,

¹ V. ö. Császár: *A magyar dráma tört.* (Id. könyvmatos jegyzet.)

ez azonban csak pillanatokig tart — azután magától értéktelenné válik az ilyen efemerértékű dráma.

Szigeti József írja e nemben a legelső darabot, *Egy táblabíró a márciusi napokban* címen, s még ennek van legnagyobb sikere. Kilencszer kerül színre első előadása, 1848. október 14-e után.¹ Sikere csak pillanatnyi volt, s már a korabeli kritika is pusztán a hazafias szólamait dicséri, más értéket nem talál a vígjátékban.² Szentesíti ezt az ítéletet Bayer: «Ebből a meséből vígjátékot csinálni nagyobb művészet volt — mint komoly drámát.»³

Dobsa Lajos *Március 15.-é-je* (1848. dec. 18.) és Obernyik Károly *Magyar kivándorlott a bécsi forradalom alatt* című vígjátéka (1849. jún. 15.) már csak egy-egy előadást tudott elérni. Dobsa vígjátékát megbuktatta a közönség, mivel szatirikumával egyaránt megvagdósott maradt, haladót,⁴ Obernyik drámája meg a megváltozott viszonyok között tűnt le a színpadról: a színjátszás helyett a háború nagy veszedelmei foglalták el a közönséget. Pedig Obernyik sikerültebb darabbal lepte meg a közönséget és tehetségét elárulta már Dobsa darabjáról írt bírálatában. Azonban lelki összetétele, társadalomszemlélete eleve pesszimizmusra hajlott. Nem a felületen mozgó, nevetető humorista szemével látja korát, hanem elmélyedve a viszonyokban mindenütt a kiegyenlíthetetlen társadalmi eltolódások foglalkoztatják kedélyét. A márciusi kiegyenlítődé után sem tudja kiküszöbölni e problémáját, épen ezért vígjátékában sem tud felolvadni egyénisége. Mintegy bohózatossá válik a darab a sok komikus helyzet halmozása miatt, a hangulat mégis komor marad, mert ki-kiütközik Obernyik *Én-je* a drámából. Egyik alakjának, Torlainak jelmezében szinte maga az író lép elénk.

Közös vonása e három darabnak az alkalmiság. A már régebben izgalomban tartott közönség megneveti a mintegy másik szélsőségből vagdalkozó író gúnyolódását. Mulat a jó táblabíró-világ végső ellenkezésén, tombol a nagy, hazafiaskodó szónoklatokon, örül kivívott szabadságának, de csak egy pillanat e mámor élete. A háttérben már közelg a nagy nemzeti bukás, mely elsőpri hirtelen az egész magyar életet!

ROMHÁNYI GYULA.

¹ Bayer József: *Szigeti József drámái*. Kisf. Társ. Nemz. Könyvt. 371. l.

² Nemzetőr, 1848. október 19.

³ Id. h. 17. l.

⁴ Pesti Divatlap, 1848. dec. 24. (Obernyik bírálta).